

Promjena globalne strategije razvoja Dvadeset godina poslije Stockholma

Ognjen Čaldarović
Filozofski fakultet, Zagreb

Sažetak

U radu se daje pregled osnovnih promjena u ekolozijskim konceptima i koncepcijama u razdoblju od Stockholmske konferencije do Konferencije u Rio de Janeiru. Pažnja se posvećuje razvoju ekolozijske svijesti, ekolozijskih pokreta, a posebno različitim promjenama koje su dovele do nastajanja i narastanja ekolozijske paradigme. Ova paradigma, suprotstavljena ideologiji i paradigmi industrijalizma, a u nekim slučajevima i ideologiji paleoindustrijalizma, uključuje oprezan, ekolozijski svjestan odnos spram dugoročnih i kratkoročnih aspekata razvoja. Oprezan, cjelovit i pažljivo odnos prema svakodnevnici pretpostavka je postojanja ekolozijske paradigme. U prilogu se ističe da nastajanje ekolozijske paradigme ne dolazi »samo od sebe«, nego da predstavlja kombinaciju kako izmjena u teorijskim ishodištima, tako i rezultata djelovanja praktičnih, empirijskih dimenzija ugrožavanja okoliša. U tom smislu pažnja se posvećuje i konceptu održivog razvoja kao dijelu ukupne ekolozijske paradigme.

U zaključnom dijelu priloga, razmatra se u kratkim crtama pomak do kojeg je u zemljama bivše Jugoslavije došlo s obzirom na nastajanje i razvoj ekolozijske paradigme.

Ključne riječi: ekolozijska paradigma, ekolozijska svijest, ekolozijski pokreti, energetski razvoj, ex-socijalistička društva, održivi razvoj

Najveći ekolozijski skup desetljeća, održan u Rio de Janeiru lipnja 1992. godine, uzimamo samo kao povod za razmišljanje o promjenama koncepata razvoja u vremenu od dvadesetak godina poslije prve takve konferencije održane u Stockholmu lipnja 1972. Konferencija u Rio pruža priliku da se u kratkim crtama osvrnemo na »ekološku dimenziju« razvoja. Koliko je prvi skup, pod motom »ova jedina zemlja«, potaknuo mnoge da tek registriraju globalnost problematike, ukažu na mnogostrukost aspekata i potrebu jače koordinacije, kontrole, dogovaranja i poduzimanja zajedničkih akcija, toliko je skup u Rio de Janeiru imao priliku pokazati do koje se točke u mnogobrojnim planovima stvarno i stiglo, što se ostvarilo, što se nije ostvarilo te kakve planove za budućnost – kratkoročne, ali i dugoročne – valja napraviti. Mi ćemo ovom prigodom ocrutati neke važnije, sociološki relevantne procese, koji su se odvijali u dvadesetogodišnjem razdoblju, a koji ukazuju na promjene nekih osnovnih ishodišta i paradigmi razvoja suvremenog svijeta. Te su promjene umnogome potaknute kako Stockholmskom konferencijom, tako i razvojem zbilje, koja je sama nametala određene akcije, odlučnije postavljanje i razvijanje planova razvoja u ekolozijskim dimenzijama, odnosno – u globalnijem smislu – razvijanje onoga što se danas sve legitimnije naziva »ekolozijskom paradigmom«.

Na prvom mjestu valja istaći da je u ovih dvadeset godina pojam ekolozijskog značajno izmijenio opseg i sadržaj svog značenja. Od znatno užeg koncepta, koji je u početku imao prvenstveno savjetodavni karakter s krajnjim rezultatom izmjene individualnih oblika ponašanja u nepromijenjenim socijalnim kontekstima (koristiti, na

primjer manje škodljive deterdžente), pojam »ekologijskog« u najširem se smislu danas može povezati s pojmom **globalnog**, općeg, ukupnog i nužnog. Ekologijska dimenzija stoga više nije samo **disciplinarno određena**, ona postaje sve više komplementaran pojam mnogim parcijalnim znanstvenim i stručnim, ali i laiciziranim pristupima u rješavanju raznolikih problema svakodnevnog života i razvoja. Ekologijski više ne znači samo »brinuti se za okoliš«, nego planirati razvoj u okviru ekologijske paradigme, planirati lokalne akcije u okviru svakodnevnice kroz prizmu ekologijskih determinanti. Stoga se s velikom dozom sigurnosti može reći da ekologijska dimenzija postaje najvažnija dimenzija kraja ovog stoljeća, a takvom će najvjerojatnije ostati i u sljedećim stoljećima. Ova dimenzija jedina transcendirira parcijalnost pojedinih pristupa, a kao stručna ekspertiza postala je nezaobilaznim i zakonski definiranim dijelom obavezne procedure u različitim procesima donošenja odluka o mogućim tipovima razvoja (na primjer, studije »utjecaja na okolinu« kao nužan elaborat u svim investicijskim zahvatima). »Misliti ekologijski«, zatim, danas ne znači više samo misliti iz ishodišta neke struke, nego misliti globalno. Poznata krilatica »misliti globalno, djeluj lokalno!«, koja se zbog sve naglašenijeg karaktera multikulturalnosti društava suvremenog svijeta može preobraziti, s punim pravom i bez gubljenja osnovnog smisla, i u »misliti lokalno, djeluj globalno!«, možda najbolje ocrta promjenu navedene razine.

Ekološka dimenzija – odnosno **ekologijska paradigma** – danas nije efemerni ili akcidentalni element u procesima donošenja odluka, nego u najvećem broju slučajeva predstavlja suvremenu paradigmu razvoja koja s okolišem računa kao s osnovnim resursom. Pojam »održivog razvoja« (sustainable development) predstavlja upravo rezultat pomaka iz različitih tipova industrijskog razvoja ka ekologijski osviještenom razvoju koji računa i s uzrocima, ali i posljedicama akcija koje se podrazumijavaju s razvojem. Ukoliko je prošlo stoljeće, osobito njegov kraj, a i dobar dio našeg stoljeća bio označen prije svega s ideologijom **industrijalizma** (u nekim varijantama i s »paleoindustrijalizmom«), suvremena ekologijska paradigma, dvadeset godina iza Konferencije u Stockholmu, više ne mora dokazivati potrebu globalne reorijentacije. Koncept ugroženosti Planete, resursa, osobito prirodnih, neobnovljivih i najviše ugroženih elemenata našeg prirodnog, oprirođenog i socijalnog okoliša, shvaćen kao kompleksan oprezan pristup donošenju odluka o razvoju, čini najvažniji dio sadržaja pojma ekološke paradigme. Ideje **uravnoteženosti**, nadopunjavanja, opreznosti i osjećaja za mjeru, s punim uviđanjem uzroka i posljedica nekih najvažnijih elemenata razvojnih politika, više se ne moraju dokazivati i nametati kao nužni koraci reguliranja svakidašnjice i postavljanja temelja bolje i sugurnije budućnosti. Dvadeset godina poslije Konferencije u Stockholmu, ekologijska je paradigma postala **legitimna**, u mnogim slučajevima i **legalni okvir** za reguliranje procesa donošenja odluka o mnogim važnim pitanjima razvoja i njegove regulacije. Ekologijska se paradigma u navedenom smislu pojavljuje kao nužni aspekt krajnje **racionalizacije** razvoja u sve racionaliziranijem (»uređenom«) društvu. Stoga ovako definirana paradigma ponajviše podsjeća na ideju racionalizacije društvenog života (i razvoja) onako kako ga je prezentirao Max Weber još koncem prošloga stoljeća. Uređenost mnogobrojnih dimenzija društva, njegova krajnja racionalizacija u ekologijskoj paradigmi započinje u definiranju pojma »racionalnosti«, odnosno »razumnih«, »racionalnih« i sl. odluka spram osnovnih pitanja očuvanja osnovice života, opreznosti u raspolaganju s neobnovljivim resursima. Institucionalizacija ekologijske paradigme svakako je jedan od najznačajnijih dostignuća koja su postignuta u razdoblju od dvadeset godina koliko je proteklo od Konferencije u Stockholmu.

Paradigma ekologijski održivog razvoja u proteklih je dvadeset godina ne samo osnažila svoju vlastitu poziciju i argumentaciju, nego je – vjerojatno zauvijek –

prekinula rasprave o dilemama vezanim za diskusije o rastu i razvoju. **Rast i razvoj** danas se promatraju elementima održivog razvoja, gdje rast valja koristiti uz punu »balansiranost« svih komponenti koje određuju pojam razvoja. Ideja održivog razvoja (»održivost« se naime odnosi na održavanje nepomućenog balansa svih komponenti kao i na uvažavanje kvalitete i potencijala svake od komponenti, iz čega zatim proistječe cjelina promjena i procesa koje zatim definiramo »razvojem«) na neki je način stavila po strani i raspravu o odnosima razvijenih i nerazvijenih zemalja, odnosno mnoge od tema koje su se, u nešto politiziranijoj optici, u Stockholmu postavljale. Danas se naime više ne postavlja pitanje o tome da li će »razvijeni« eksploatirati »nerazvijene« (na razne načine), nego kako će kroz ideju **kooperacije** doći do stimuliranja onih ekološki najmanje ugrozivilih oblika razvoja prilagođenih svakoj posebnoj zajednici, regiji, tradiciji, stupnju tehnološkog i socijalnog razvoja kao i kulturnim standardima. Ideje **općeg balansa i kooperacije**, koje su danas na znatno višem stupnju no što je to bilo prije dvadeset godina, važna su polazišta s kojih se ekološki osviještena politika planira i provodi. Ekološka je paradigma stoga danas postala jedna od najprogresivnijih političkih opcija u razvoju suvremenog svijeta, sukobljenog s nizom novonastajućih kontradikcija (problem, na primjer, kako će ex-socijalističke zemlje »sustići« mnogo razvijenije zemlje; mogu li ih, recimo, »prestići« koristeći se mnogobrojnim metodama i tehnikama za prilagodbu).

U dvadesetak godina koje nas dijele od prve konferencije u Stockholmu, ono što nazivamo **ekološkom sviješću** svakako je bitno drugačijih karakteristika no prije dvadeset godina. Opći proces **ekološkog osvješćivanja** u proteklom se razdoblju svakako razvijao, omogućavajući, kroz različite situacije, ostvarivanje svojevrstog »prijelaza« s ideje o svijesti o okolini, ka okolinskoj svijesti kao osnovnom referentnom okviru koji se operacionalizira u svakodnevnici, u malim situacijama, no i u globalnijim procesima donošenja odluka. Stoga ekološka svijest predstavlja specifičnu svijest o okolini na višoj razini, koja se preobrazila u aktivan stav spram svakodnevnice. U nekim se slučajevima može govoriti i o ekološkoj **samosvijesti**, osobito u ekoloških aktivista koji zapravo žive ekološki svjesnu egzistenciju, svojim djelovanjem pokušavajući utjecati na ponašanje drugih (»Greenpeace« je možda najbolji primjer takvih akcija i tipa života). Mnogobrojna sociološka istraživanja u svijetu i u nas vrlo uvjerljivo govore o tome da ekološka svijest postoji u svojim različitim dimenzijama, da se operacionalizira u različitim oblicima aktivnosti, odnosno da se s njom kao s opracionalnom kategorijom u sociološkim i srodnim istraživanjima sve više može računati. Njene su dimenzije utvrđene, vrijednosti na kojima počiva također su determinirane, a moguće relacije konstatirane. Ekološki aktivizam koji je bio na djelu u proteklih dvadeset godina – od Stockholma do Ria – svakako je, kao empirijska činjenica u svojim različitim operacionalizacijama, utjecao da se ekološka svijest konstituirala kao legitiman pogled na svijet s rastućim značajem i sve većim brojem pristalica.

Ekološka svijest bitno je utjecala i na promjenu socijalnog angažmana niza socijalnih skupina koje su svojim aktivizmom u proteklih dvadeset godina svakako značajno utjecale na naše poimanje svakidašnjice i budućnosti. Porast ekološke svijesti doveo je do pojave i porasta značaja **ekoloških akcija** širom svijeta, s različitim povodima i ciljevima, nosiocima, trajanjima i uspjesima. No, bez obzira na uspješnost različitih tipova ekološki motiviranih akcija, važno je konstatirati da je ova »akcijska« komponenta ekološke svijesti svakako i sama utjecala na daljnje osvješćivanje i formiranje širih oblika akcija o kojima danas mnogi autori govore kao o **ekološkim pokretima**, stavljajući ih po značaju uz već »etabliranije« pokrete

kakav je, na primjer, feministički pokret, dajući im izrazito pozitivnu političku konotaciju. »Ekološko gibanje« predstavlja samo dio operacionalizacije porasle ekologijske svijesti, a u okvirima opće ekologijske paradigme. Jedan od najvažnijih pomaka u posljednjih dvadesetak godina upravo je pomjeranje **težišta i centra gibanja** — od studentskih konestacija, štrajkova radnika, više ili manje revolucionarnih gibanja u raznim zemljama i situacijama — do ekologijski motiviranih akcija i aktivnosti, pa i pokreta koji jednostavno protestiraju protiv neželjenih tipova **razvoja** koji na lokalnoj, ali i globalnoj razini ne poštuju osnovne principe racionalnog i pažljivog raspolažanja okolišem. Opći razvoj ekologijske svijesti poslije Stockholma svakako je doprinio da se ova aktivistička dimenzija razvije i da sama dovede do povratnog razvoja ekologijske svijesti. Lokalizacija ekologijske svijesti (protesti, akcije i sl. protiv, na primjer, izgradnje nuklearne centrale ili neke hazardne tvornice) predstavlja s jedne strane ekologijsko oblikovanje lokalnog protesta, a s druge strane dokumentira postojanje širih dimenzija ekologijske svijesti na lokalnoj razini. Lokalne akcije stoga valja promatrati kao specifične reakcije na specifične povode, no i kao reflekske općih aspekata ekologijske svijesti koji se u jednom specifičnom vremenskom isječku »dešavaju« na specifičnoj lokaciji. Stoga se u ovom smislu može govoriti o dva komplementarna procesa — lokalizaciji i globalizaciji — koji podjednako dobro mogu svjedočiti (svaki sa svojom argumentacijom) o jačanju ekologijske svijesti.

Ukoliko se za trenutak s ove načelne, globalne razine »spustimo« na našu svakodnevnicu i njene ekologijske mijene u proteklih dvadeset godina, onda možemo također konstatirati mnogobrojne izmjene u zemljama bivše Jugoslavije. Ekologijska je dimenzija u bivšoj Jugoslaviji bila početkom sedamdesetih godina **pridodan** element uobičajenim aktivnostima Socijalističkog saveza, a u toj »poziciji« imala je tek ritualni simbolički, a nikako aktivistički karakter. Samo spominjanje — na primjer — (zloglasnog) »Rimskog kluba« i njegovih opakih prognoza koje su ne samo govorile o globalnim opasnostima, nego implicitno dovodile u pitanje i stvarnu opravdanost koncepcija da u »socijalizmu ekologijskih problema nema jer je to socijalističko društvo« zvučala je bogohulno. Podsjetimo se na trenutak polemičke rasprave između predstavnika bivšeg SSSR-a i Švedske u Stockholmu 1972. godine. Prvi je, reagirajući na švedaninovu ilustraciju globalne razine ekologijskih problema, spomenuo »dim koji zagađuje, a koji dolazi iz SSSR-a« i izjavio da »nikakav dim ne dolazi iz SSSR-a u Švedsku«. To je istodobno trebala biti i potvrda o postojanju jedino »ekološki neškodljive« proizvodnje u SSSR-u, ali i potvrda o tome da zapravo ekologijska problema **nije** globalna, kao i o tome da ona »ne postoji« u socijalističkim društvima! Svakako možemo konstatirati da su danas mnoge dogme ove i sličnih vrsta u ex-socijalističkim društvima ne samo ideologijsko-programatski, nego i empirijski negirane. Ekologijski problemi bivših socijalističkih društava ne samo da postoje, nego su u mnogim slučajevima **daleko teži** od onih koji postoje u kapitalističkim društvima. Zanimljivost ove dimenzije naravno slabi s vremenom, s raspadom mnogobrojnih »dogmi« i »istina« pažljivo razvijanih i uzgajanih u socijalističkim društvima, pa i u nas. No, svejedno, specifičnosti postoje i posjeduju određenu zanimljivost. Ekologijska dimenzija je dakle i u nas bila na neki način »pridodana«, akcidentalna, suvišna, nejasna, pa o njoj, kao o kompleksnoj cjelini mnogobrojnih dimenzija nije bilo potrebno posebno raspravljati. Značajni pomaci u ekologijskom osvješćivanju odvijali su se u nas na planu povećavanja **opće sumnje** u opravdanost različitih predloženih koncepata razvoja (koksara u Bakru, industrijalizacija Riječkog bazena, industrijalizacija Krka, o čemu se pisalo u brzo zabranjenom časopisu »Pitanja« iz 1972. godine, na primjer), a kasnije se navedena problematika usmjerila ka raspravljanju o različitim

dilemama o daljnjem **energetskom razvoju** Jugoslavije. Zanimljivo je da je gradnja naše prve nuklearne elektrane u Krškom prošla bez veće ekologijske osviještenosti, no kasnije je ova elektrana postala povodom mnogobrojnih rasprava. Opća rasprava ekologijske provenijencije »izvukla« se izvan ritualnih i simboličkih dimenzija Socijalističkog saveza, razjedinivši pretpostavljenu ujedinjenost i rukovodstva, ali i jedinstvenost prijemljivosti prijedloga o razvoju. Naša se ekologijska problematika u osamdesetim godinama osobito počela lomiti oko energetskog razvoja zemlje, što je poprimilo značajne dimenzije u mnogobrojnim svađama, raspravama i polemikama između mnogobrojnih koji su podržavali različite varijante ekologijski neosviještenog i onih koji su zastupali ekologijski opreznije varijante energetskog razvoja. Teza koju bi valjalo jednog dana provjeriti, a koja glasi da su se »ispod« ekologijskih dimenzija u nas zapravo prikrivale rasprave o političkim dimenzijama razvoja i funkcioniranja zemlje, vjerojatno ima svoju vjerodostojnost. Naime, rasprava o »ekologijski razumno energetskom razvoju« ubrzo se pretvorila u raspravu o različitim republičkim energetskim politikama, što je, skupa s mnogobrojnim tipovima »republikanizacija« rasprava u bivšoj Jugoslaviji, mnogo puta dovodilo do užarenih situacija.

Ne želeći ulaziti podrobnije u navedene dileme, željeli smo ovim podsjećanjem na naš kontekst pokazati da se i u nas ekologijska svijest svakako značajno konstituirala, da ima svoje nosioce, da se ekologijom danas bave mnoge organizacije, pojedinci, da se o socijalno-ekologijskim dimenzijama provode usmjerena kompleksna sociologijska istraživanja, da se o socijalnoj ekologiji drže predavanja i organiziraju postdiplomski studiji na sveučilištima i da se, konačno, o ekologijskoj dimenziji sve više vodi računa i u okviru svakodnevnice. Stoga je sasvim legitimno reći da je i u nas u proteklih dvadesetak godina došlo do značajnijeg »buđenja« ekologijske svijesti, do poduzimanja različitih akcija, do uvođenja ekologijske dimenzije u zakonsku proceduru i procese donošenja odluka kao i do proširivanja ekologijske paradigme u šire pučanstvo. Danas ekologijska dimenzija ima svoju zakonsku osnovicu u mnogim oblastima, ima jasne nosioce aktivnosti i govori o jasno ekspliciranim interesima. Stockholmska konferencija nam se iz današnje perspektive čini jako dalekom, osobito s obzirom na ratnu i poratnu situaciju u mnogim dijelovima bivše Jugoslavije. No, budući da su promjene u društvenoj svijesti veoma spore, valja se nadati da su postavljeni temelji racionalnog gospodarenja s punim ekologijskim osvještanjem te da će se u sljedećih dvadeset godina — do neke nove konferencije — i u nas moći govoriti ne samo o značajnosti ekologijskih dimenzija, nego i o njihovim primjenjivostima u globalnim razinama, ali i na mnogobrojnim razinama svakodnevnog života. No, bez obzira na specifičnu »udaljenost« Konferencije u Stocholmu, njen moto »ova jedina zemlja« i dalje je nesumnjivo sasvim aktualan.

CHANGE OF THE GLOBAL STRATEGY OF DEVELOPMENT – TWENTY YEARS AFTER STOCKHOLM

Ognjen Čaldarović
Faculty of Philosophy, Zagreb

Summary

The work gives a survey of basic changes in environmental plans and concepts in the period from the Stockholm Conference to the Rio de Janeiro Conference. The attention is given to the development of the environmental conscience, environmental movements, with emphasis on various changes that resulted in the appearance and growth of ecologic paradigm. The paradigm, if pitted against ideology or paradigm of industrialism, and in some cases to the ideology of paleoindustrialism, would call to cautious, conscious attitude towards longterm or short-term aspects of development. Cautious, wholesome and attentive attitude to everyday events appears to be the basis of ecologic paradigm. The article emphasizes that the forming of ecologic paradigm is not done "by itself", but that it represents the combination of changes in the theoretical hypotheses and of the results of practical, empiric dimensions of endangering the environment. In that sense the attention is also turned to the concept of sustainable development as a part of total ecology paradigm.

The concluding part of the article offers a short survey of the change of the position of the countries of former Yugoslavia with regards to the forming and development of the ecology paradigm.

Key words: ecology conscience, ecology paradigm, energy development, environmental movements, ex-socialist societies, sustainable development

UMWANDLUNG DER GESAMTEN ENTWICKLUNGSSTRATEGIE – ZWANZIG JAHRE NACH STOCKHOLM

Ognjen Čaldarović
Philosophische Fakultät, Zagreb

Zusammenfassung

In dieser Arbeit wird ein Überblick der grundlegenden Veränderungen in den ökologischen Konzepten und Auffassungen im Zeitraum zwischen der stockholmer Konferenz und der in Rio de Janeiro gegeben. Die Aufmerksamkeit wird der Entwicklung des ökologischen Bewusstseins und der ökologischen Bewegungen gewidmet, zumal der unterschiedlichen Veränderungen, die zum Entstehen und Wachsen des ökologischen radigmas geführt haben. Dieser, der Ideologie und dem Paradigma des Industrialismus und, in einigen Fällen der Ideologie des Paleoindustrialismus entgegengesetzte Paradigma schliesst ein vorsichtiges, ökologisch bewusstes Verhältnis zu den lang- und kurzfristigen Entwicklungsaspekten ein. Ein vorsichtiges, vollständiges und sorgfältiges Verhältnis zum Alltag ist die Voraussetzung für das Bestehen des ökologischen Paradigmas. Es wird betont, dass die Entstehung des ökologischen Paradigmas nicht von sich selbst vorkommt. Sie stellt eine Kombination von sowohl Änderungen in den theoretischen Ausgangspunkten, als auch Ergebnissen der Wirkung praktischer, empirischer Dimensionen von Umweltgefährdung dar. In diesem Sinn wird die Aufmerksamkeit ebenfalls dem Konzept der erhaltbaren Entwicklung gewidmet, als einem Teil des gesamten ökologischen Paradigmas.

Im Abschlussteil betrachtet man in kurzen Worten die günstige Entwicklung, die in den Ländern des ehemaligen Jugoslawiens stattfand, mit Rücksicht auf die Entstehung und Entwicklung des ökologischen Paradigmas.

Grundausrücke: ehemalige sozialistische Gesellschaften, energetische Entwicklung, erhaltbare Entwicklung, ökologische Bewegungen, ökologisches Bewusstsein, ökologischer Paradigma